

MARIÀ VILLANGÓMEZ

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
SECCIÓ FILOLÒGICA
BARCELONA, 2013

Marià Villangómez

Sessió en memòria

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

Marià Villangómez

Sessió en memòria

Sala Prat de la Riba
8 de maig de 2003

BARCELONA
2013

Marià Villangómez : sessió en memòria : Sala Prat de la Riba, 8 de maig de 2003
A la coberta: Institut d'Estudis Catalans, Secció Filològica
ISBN 9788472837447
I. Villangómez Llobet, Marià II. Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica
1. Villangómez Llobet, Marià
849.9Villangómez Llobet, Marià

© dels autors dels textos
© Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: setembre de 2004
Primera reimpressió: juny de 2013
Tiratge: 200 exemplars

Text revisat lingüísticament per l'Oficina de Correcció i Assessorament Lingüístics de l'IEC

Compost per Víctor Igual, SL
Imprès a Service Point FMI, SA
ISBN: 978-84-7283-744-7
Dipòsit Legal: B. 35727-2004

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

El dia 12 de maig del 2002 l'Institut d'Estudis Catalans va haver de lamentar la mort del senyor Marià Villangómez i Llobet, membre corresponent de la Secció Filològica. L'Institut li reté un acte d'homenatge el dia 8 de maig del 2003, que tingué lloc a la Sala Prat de la Riba de la Casa de Convalescència, seu de l'IEC.

L'acte fou presidit per l'Hble. Sr. Josep Laporte, president de l'Institut d'Estudis Catalans, i per l'Hble. Sr. Damia Pons, conseller d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears, i comptà amb les intervencions del mateix senyor Pons; de l'Il·lm. Sr. Joan Vilà-Valentí, president de la Secció de Filosofia i Ciències Socials; de l'Il·lm. Sr. Joan Triadú, membre de la Secció de Filosofia i Ciències Socials; de l'Il·lm. Sr. Joaquim Molas, membre de la Secció Històrico-Arqueològica; de l'Il·lm. Sr. Isidor Marí, membre de la Secció Filològica, i de l'Il·lm. Sr. Joaquim Mallafrè, membre de la Secció Filològica.

Reproduïm a continuació els textos en el mateix ordre en què foren pronunciats.

Jo em pregunto quin paper hi faig, aquí, entre il·lustres literats, historiadors de la literatura, crítics literaris i filòlegs, per parlar d'un poeta i de la seva obra. Anem cercant alguns punts comuns entre el poeta i jo mateix: ell era eivissenc i jo em considero mig català i mig eivissenc i formenterer, amb permís de qui calgui; amb ell mantenia una relació i una amistat que arrenquen dels darrers anys quaranta del segle passat, fa més de mig segle; tots dos ens interessàvem pel paisatge i per la gent —en especial per la gent pagesa— d'aquelles illes. Cal afegir, tot seguit, que Marià Villangómez no sols publicà poesies. Era un coneixedor excel·lent d'ambdues Pitiüses i té escrites un bon nombre de pàgines, ben documentades i ben escaients, sobre la geografia i la història d'Eivissa i Formentera.

Així, doncs, m'arrogaré el paper, simplement, d'amic i lector del poeta, un poeta que parlava sovint de fets i homes que feia anys m'interessaven, podríem dir, humanament i professionalment. En efecte, des de l'any 1946, quan vaig «descobrir» Eivissa, acompanyat del bon amic Enric Jardí, em va cridar l'atenció l'originalitat del seu paisatge i el quefer i l'actitud de la seva gent; els anys 1947, 1948 i 1951 visito i faig estades, algunes de ben llargues, a Eivissa i Formentera; els anys 1950 i 1953 publico a *Estudios Geográficos* (revista de l'Institut Juan Sebastián Elcano de Geografia, del CSIC) els meus primers treballs geogràfics extensos sobre Eivissa i Formentera. Diguem, com de passada, però com un fet ben destacat en aquesta evocació meva d'aquells anys, que mentre les illes presentaven llavors una vida cultural força grisa —malferides pel record i les conseqüències de la Guerra Civil, encara propera— Marià Villangómez era ja un exemple, amb vista al futur, de capteniment i d'il·lusió.

Insistiré en el fet que tots dos ens interessàvem pel paisatge i pel territori. Respecte a aquest últim mot, cal afegir tot seguit que no sols alludim als ma-

terials petris i al relleu sinó també a l'atmosfera —i per tant al clima— i als cursos i dipòsits hídrics i a la vegetació del sector considerat. Però la mirada i la interpretació per part d'ambdós podien ésser bastant diverses.

La mirada del geògraf

Les dues illes són de relleu ben diferent: Eivissa és una terra de puigs nombrosos —el més elevat, a 475 metres— i algunes planes interiors, cadascuna amb una notable personalitat; Formentera, en canvi, es redueix a un pla inclinat cap al nord-oest i un bloc elevat, fins a uns dos-cents metres. La visió del geògraf intenta ser objectiva i total, sense perdre cap detall ni cap forma significativa. Una visió, podríem dir, cartografiable, és a dir, amb la possibilitat d'ésser representada en un mapa, de manera global i completa. Però a més cal tenir en compte tots els altres fets geogràfics que acompanyen i es donen juntament amb el territori: les aigües, el clima i els temps meteorològics. Ja els grecs ens ho recordaven, fa gairebé vint-i-cinc segles, en aquell curiós tractat hipocràtic, tan mediterrani, «sobre els llocs, les aigües i els aires». Però com a resultat del que acabem de dir, apareix i es manté, a més a més, la vida, que en el paisatge és ben especialment la vegetació natural. I falta esmentar encara els grans factors —l'home, la dona, la gent— que introdueixen, modifiquen, mantenen i expansionen tot el paisatge que en podem dir antròpic.

Encara és més significatiu i peculiar que l'actitud del geògraf és inquisitiva. Ens preguntem contínuament per què apareix en aquell lloc concret aquell fet o aquell fenomen, per què presenta precisament aquella forma i aquelles característiques. Constitueix, podríem dir, una mirada interrogadora.

Sovint ho dic i ho escric. En una obra recent sobre la formació i la confirmació del conjunt de característiques geogràfiques que Mallorca avui dia presenta, el geògraf mallorquí Onofre Rullan subratlla, en la mateixa coberta del llibre, aquesta peculiaritat interrogadora de la mirada del geògraf contemporani.

La mirada del poeta

Tot el que hem dit de la mirada del geògraf sovint comporta també, és clar, un cert interès i fins i tot una valoració estètica del paisatge. En el cas de Marià Villangómez aquesta inclinació i aquesta valoració eren sens dubte el punt de partida. Però la mirada del poeta aviat és selectiva i cerca significacions que adquireixen una volada —o una profunditat, si voleu— que pot ésser insospitada.

Busca i escull formes de relleu, interiors o costaneres, determinats sectors amb superfície singular (rocosos, sorrencs, boscosos), alguns trets dels aires o de les aigües, certs fets humans peculiars (la casa pagesa, la muralla de la vila). Hi ha llavors un ràpid procés d'elaboració poètica: hom cerca, expressats al final amb un mot o uns pocs mots, la valoració i el significat profunds, captats a través de la sensibilitat del poeta. A voltes, no cal pas l'expressió explícita. El lector capta la solitud, la companyia, la força, la fragilitat, la tendresa íntima o l'aspror profunda, potser, finalment, l'amplitud de l'aire i del cel.

En un excel·lent article de la geògrafa eivissenca Rosa Vallès sobre Marià Villangómez, l'autora ens parla, entre altres aspectes, de la presentació i el tractament d'un element meteorològic, els vents, pel nostre poeta. Cal dir immediatament, per part meva, que convé passar dos o tres dies a Formentera amb temps rúfol per saber el que això representa: fa mig segle, hom podia restar sense comunicació, completament aïllat, a la mercè del vent i de l'aigua de la mar enfurismada, tot restant l'illa més illa que mai. I es Freus, pel mig, per acabar d'arreglar-ho. És que no sabeu que al costat del port de la Savina hi ha un monument als «vuit grans vents del món»? Però escollir aquest moment sols representaria la força, la impetuosa i dura força del vent. L'autora esmentada ens recorda que el mateix Marià Villangómez ha captat i ha expressat i efectuat altres valoracions, íntimes i externes: el vent «pot representar, en la seva fluència, l'agitació o la calma d'esperit, la carícia i la força, el que és dolorós i el que és plaent, l'indefugible pas del temps, la vastitud de l'espai».

Hí ha sovint una presentació, per part del poeta, que pot ésser completament objectiva, neta i exacta. A la part interior d'Eivissa, un xic més enllà de Santa Gertrudis de Fruitera, per exemple, a les nits fosques d'hivern —la negra nit hivernenca, amb escasses llums des de terra—, la volta estelada us sembla estranyament més propera i els punts lluminosos de les estrelles més fixos, amb menys pampallugues, més definits i brillants. Potser hem sortit de la vila fa uns moments, amb una certa sensació d'àmbits reclosos, i el poeta simplement descriu, en uns pocs mots, la forma, el color, la grandària i el moviment de la lluna, en el camp solitari, en plena nit:

Aquesta lluna pagesa
Aquí és més lluna que enlloc.
Sortia grossa i encesa,
Ara ha pres un color groc.

Repeteixo: aconseguieix l'evocació i l'emoció amb pocs mots, certament. Però ens evoca i ens commou amb els estranys significats d'aquesta lluna forana, en ple camp, «pagesa», gran, vermellosa o groga, que s'ha fet, durant una bona estona —mentre descriu l'arc de llum lentament, en plena volta negra—, la mestressa del cel.

El significat i el missatge poètic queden sovint ben explícits. Una forma de relleu com una gran torre, amb una verticalitat ben destacada, ens eleva i ens transporta a un altre món. És el cas de la Mola, a Formentera. El cingle rocós s'aixeca un centenar o un centenar i mig de metres sobre el nivell de les aigües. La Mola, albirada des del mar, realment imposa, us ho asseguro. La descripció del poeta és, en diversos aspectes (el pendís, el bosc, la cinglera, el pla superior), ben definida i precisa. Però arribats a dalt, sorgeix la significació poètica. Llavors ens obrim definitivament a l'espai immens, a un altre món, que reposa sobre la penya rocosa i cilíndrica, tota plana per dalt, de la Mola:

La Mola, enfilat pendís
tot revestit de boscatge.
Alta Mola, extrem replà
d'una cinglera rodona,
on a baix, lenta, mor l'ona
i a dalt, avinent i clar,
reposa l'espai pregon,
desembarassat paratge
d'un rar i ascendent viatge,
últim pas a un altre món.

Heus aquí, ben complet, tot el procés poètic a partir de l'ascensió, mirada arran del mar, d'una determinada forma de relleu. L'empenta del poeta ens fa fer el rar viatge amb uns pocs mots. Un viatge, pensa el geògraf, un xic més lent en la realitat. A la fi, l'alè poètic es sobreposa netament al possible cansament físic i, per altra banda, obtenim un premi inesperat.

Un miracle de la poesia?

Això em fa pensar en les virtuts de l'alè poètic. Ja ens ho ha advertit el poeta: hem arribat finalment «a un altre món». Així, doncs, no sols cal tenir en compte la mirada del poeta sinó també el sorprenent resultat final: el vast i obert espai de l'ànim assolit o la profunditat aconseguida, diguem-ne l'elevació o la intimitat anímiques.

Poques vegades havia parlat amb Marià Villangómez d'aquestes qüestions. Ell més aviat preferia parlar, almenys amb mi, dels notables canvis d'ambient social i cultural de l'illa, tot comparant, per exemple, els somorts decennis cinquè o sisè del segle passat o les àmplies esperances que el vuitè obria. Ell seguia mantenint, per altra banda, un gran interès per la vida i la cultura barcelonines, que tant el marcaren durant el quart decenni.

Un dia em va venir a dir, com de passada, tot comentant aspectes de les Pitiuses, que un eivissenc sempre, en qualsevol circumstància, considerava i

veia, juntament amb la seva pròpia illa, la de Formentera. Ara que hi penso em sembla recordar que en algun moment de la seva obra literària també ho insinua. Jo he contemplat centenars i centenars de vegades, des del peu del puig des Molins, al costat de la primera platja de ses Figueretes, la figura allargassada de Formentera, d'est a oest, des de la punta de sa Creu, a la Mola, a la punta de sa Pedrera o potser més enllà encara. A la nit, a l'extrem oriental, no hi falta, de tant en tant, el punt lluminós del far de la Mola. Hi ha dies i nits, però, que la boira i la broma confonen els aires i les aigües i Formentera desapareix. Malgrat tot, voleu creure que en qualsevol circumstància jo veig —vull dir, jo veig materialment o em sembla veure— l'allargassada forma de Formentera, tancant l'horitzó pel sud? Deu ésser, penso jo, un petit miracle de la poesia. Llavors em recordo, immediatament, del poeta, sobretot ara que ja no és entre nosaltres. Sempre queda el consol d'anar cap a casa, ben propera, i cercar i rellegir —quin exercici tan fètil, rellegir!— algun escrit de Marià Villangómez.

JOAN VILÀ-VALENTÍ
President de la Secció de Filosofia i Ciències Socials
de l'Institut d'Estudis Catalans

Anotacions en el record i sobre *Sonets de Balansat*

Permeteu-me que evoqui Villángomez pujant calmosament pel carrer costerut del poble amb pas de granader de la guàrdia vestit de paisà. Petja un terra empedrat a la ventura, però es respira un aire de prop de mil metres. Havíem esperat, esperançats, que, tanmateix, arribaria, com si fos d'un altre món, tot i que ja sabíem que era de mena viatgera. D'aquell indret va declarar més endavant: «Aquí els prats són més alts que les més altes muntanyes de la meva terra estreta, i encara als horitzons més altes serres es veuen, però no la mar, per cap cantó la mar.» Reconec que no l'havíem advertit d'aquest inconvenient i que per a veure el mar calia anar encara més amunt i ensopegar un dia clar a trenc d'alba.

Per terra, doncs, per terra amb ell s'atansaven altres escriptors, i al seu costat, assídua d'aquells certàmens poètics, veig que pujava Rosa Leveroni, que li arribava poc més amunt de la cintura. Riba, Foix i Oliver, *Pere Quart*, ja eren a port aquell 14 d'agost del 1955 a Cantonigròs. Al llibre *Parlar i escriure* (Eivissa, 1992) Villangómez explica: «Jo no concorria als premis, però aquesta vegada ho vaig fer perquè m'ho va demanar l'amic Joan Triadú, després d'una lectura dels sonets a l'entresol de la Rambla de les Flors de Maria Aurèlia Capmany, a la qual també assistiren Jordi Sarsanedas i Joan Barat.» I afegeix que va passar uns dies «molt agradables» a Cantonigròs. El premi a *Sonets de Balansat* era per a un llibre inèdit. Carles Riba presidia el jurat, del qual formaven part Josep Miquel i Macaya, Josep Pedreira (el premi comprenia la publicació a «Llibres de l'Óssa Menor»), Jordi Sarsanedas i jo mateix. Si Villangómez obtingué el premi a un llibre inèdit, Tomàs Garcés, d'altra banda, fou guardonat amb l'anomenat «Premi de Consagració», destinat a un lli-

bre publicat durant els darrers dotze mesos d'un poeta vivent, per *Viatge d'octubre*. En tercer lloc, el premi a una poesia o recull inèdits fou per als set poemes de tema religiós que presentà Pere Quart amb el títol de *Llibant segat*. Aquell any, a més, «l'hoste d'honor» a qui es dedicava la festa literària era Josep Sebastià Pons.

Marià Villangómez portava dedicat a Carles Riba el poema «Meditació a cap Martinet». El poeta n'explica el motiu: «Vaig dedicar aquest sonet a Carles Riba perquè en una lectura que vaig fer del llibre, encara inèdit, a casa de l'amic Perucho, l'autor de les *Elegies de Bierville*, que era un dels assistents, va dir del sonet, quan vaig acabar de llegir-lo, que tenia “una grandesa còsmica”.» Escau d'aturar-nos en aquest sonet, un dels més pujats en espiral dels quaranta-tres que formen el llibre; un dels que més assenyala que l'estructura del sonet és adient perquè el poeta se'n valgui per a desenvolupar un pensament i així donar raó del que sent i del que estima. Ja veurem el que en el cas de *Sonets de Balansat* en diu el mateix poeta. En aquest poema, la «meditació» anunciada al títol arrenca amb una pregunta que ocupa els tres primers versos, dividida en dues parts oposades i complementàries: «¿Comença l'illa arran d'aquesta roca en pins encimbellats i àvids sembrats o aquí mor, alt balcó, penya-segats?» Villangómez adverteix (al pròleg del llibre) que «la poesia més o menys geogràfica i paisatgística no és l'única dels *Sonets de Balansat*; però, val a dir que àdhuc aquesta respon a motivacions molt íntimes, fins al punt que el mateix autor no sap ben bé on acaba el seu món exterior i on comença la seva ànima lírica».

Justament, la qualitat d'aquests sonets, excepcional en una bona part, prové d'aquesta fusió, assenyalada pel poeta, entre el *com* i l'essència interna del poema (o sigui, el *què*). L'audiència que ha escoltat la lectura d'uns quants poemes, feta amb la greu i modulada veu del ben plantat poeta, els aplaudeix amb una cortesa perplexitat. Ja ho havia de dir més endavant Josep M. Llompart (pròleg a *El cop a la terra*, 1962): «En Marià Villangómez no és, per sort, un poeta fàcil.» El poema «còsmic» que Riba escoltava altra vegada allà mateix prosseguia impàvid de reflexió en reflexió, però tibant entre dos extrems amb tota l'ànima: «Mar i pedra, i a la tarda, oberta soca que amb dues branques món i Lluna toca, arribada pel Temps —també arribats al miracle de l'ara els apartats cavadors i el meu pas perdut, i és poca la presència de l'home per a tanta vastitud. La ciutat s'agrisa al fons de badia i badia, s'ageganta sobre mides de segles, per racons que intemporals vaixells busquen, oh!, viva l'aigua eterna davall la fusta esquiva.»

No intentaré aquí la glossa d'aquest poema, que es defensa tot sol. Acompleix la funció de respondre a motivacions molt íntimes del poeta. Tomàs Garcés, present com he dit a l'acte, havia d'evocar, al seu bell pròleg a l'antologia que Villangómez confegí dels trenta anys de la seva poesia (1969), el mestre rural de Sant Miquel de Balansat, amb l'escola al bell mig. «Asseguts

en els bancs», escriu Garcés, «els infants de la pagesia, i a la taula dels mestres aquest home alt i corpulent, sobri, pensívol, que mira, somniós, per la finestra oberta. Enllà se senten els crits dels ocells, s'insinua l'escenari del camp, s'escola el ritme de les estacions. I mentrestant germinen aquells sonets admirables, on l'illa és sentida i cantada amb tanta de profunditat i de puresa.»

«El sonet, tanmateix, empresona com una illa», afegeix Garcés, per a passar a parlar dels altres títols, en el vers més lliure dels quals el poeta anunciava amb aquests mots el que anomenava «nous assaigs». Però anys després, a *Parlar i escriure*, recorda que malgrat tot va publicar encara alguns sonets en llibres posteriors. Aquells, els de *Sonets de Balansat*, els oferia també llavors en una escola rural, com la imaginada per Garcés. Hi havia cadires plegadisses en lloc de bancs i un entorn adult, mentre les criatures corrien per fora. Pels finestrals oberts de l'escola, en els silencis de la lectura una mica trèmola d'aquell home «alt, corpulent i sobri», també se sentien xisclar els ocells d'estiu. L'escola parroquial, obra d'un capdavanter de l'arquitectura noucentista, Raimon Duran i Reynals, disposava d'un petit escenari elevat al fons de l'aula per al teatre escolar, on s'allotjava el jurat i pujaven els premiats a llegir els poemes. Consta que Villangómez hi llegí el sonet «Els infants», un tema del qual podia parlar com a mestre d'escola i adient en aquell lloc. Crec que és un dels millors poemes del llibre i en això hi entra la meua dedicació a l'ensenyament, potser, perquè conté l'experiència, i la serenitat expectant, que es vol del mestre, on el lligam més estret amb l'alumne es defineix en la llibertat de l'altre, aconseguida amb respecte, però sense treva. El poeta hi aplica, com a tots els sonets, el procediment general d'elaboració de la seva poesia, que consisteix, amb paraules seves, a «partir d'una emoció pregona i fosca, d'un sentiment impensat i tractar, amb un procés reflexiu, de donar forma al moviment inconcret, d'aclarir, explicar i comunicar el nucli viu i deslligat del verb; i això sense deixar d'aprofitar les troballes espontànies que s'afegeixin a l'origen irracional» (2a edició, del 1977, de *La miranda i Declarat amb el vent*). En el mirall exacte en què es mira el poeta, el cerebralisme que alguns hi veuen no és per ell, si és que hi és, res més que un residu. Ell torna sempre a l'arrencada d'un primer moment, sobtós i obscur, el qual —afegeix— ve seguit d'un procés a càrrec de la paraula, element essencial, és a dir —aclareix—, «la llengua pròpia, acaronada i amb nous estremiments emocionals».

En efecte, el sonet «Els infants» comença amb el «sentiment impensat» de relacionar el tema amb els tòpics per a rebutjar-lo immediatament en una inquietant primera estrofa: «Aurora, primavera —dius—; són flors; brins nous. Oh món cruel en la bellesa, en la virginitat! Una ala estesa —blavor!— fremeix d'inquietuds del cos.» Amb la segona estrofa entrem al procés reflexiu. Reconeixem que l'infant ja no és imatge nostra, sinó que és *el que és*, per ell mateix: «Jardí profund del joc, paratge clos per nosaltres, grans; claror incompresa —i ja el dolor!—; una flama no sotmesa al nostre ajut, un vent sen-

se repòs.» El poeta entra ara a la realitat pròpia enfront de l'infant. Ja no pot tornar al començament, a aquell primer sobtat contacte, tot creat de nou com el primer dia d'anar a estudi, en la llum més viva. Els dos tercets es precipiten, després d'una primera pausa per a tancar el passat, cap a l'esdevenidor que emprèn el vol. «No recordem. ¿Fou nostra la delícia d'un primer esclat? Esquerps a la carícia, ens defugen. Per sendes van creixent alienes, rebels a tota guarda: una força amb el sol, el mar, el vent, un esperit que crida i riu i esguarda.»

Crec que Villangómez atribuïa amb raó als seus sonets «una nova intenció de profunditat» que hi batega sota el que ell anomena «la forma closa» (o el *trobar clos*) i els presenta (pròleg a la primera edició d'*Els béns incompartibles*, 1954) com als continuadors més fidels del que ell creu que és la seva línia poètica. Assenyala que es tracta d'un «regrés a la vigilància i a la condensació» que passa per les tankes de «Cap a un hivern» i els versos liminars que porten per títol «El poema».

Aquests indicis, i altres, de la consciència que tenia el poeta de la funció dels *Sonets de Balansat* en el desenvolupament de la seva obra poètica, ens el fan veure com un gran contemplatiu. El poeta adquireix en els sonets el caràcter de qui aplica tot el seu art a observar —per l'observació plena i apassionada— i estimar tot allò que és incommovible. «Fixesa de la pedra», comença dient el poema «Ciutat nostra», «alts murs guarnits de verds manyocs, les arremolinades casetes, al seu peu, i les alçades finestres entre branques, d'esguards fits.» Amb insistència, el poeta fa aparèixer la roca i la pedra a la segona estrofa, per a obrir el primer tercet amb «Fixesa de la pedra», encara. El sonet acaba amb la revelació essencial: «Murs estimats», i continua amb la presència de la mort: «vas on munta la veu definitiva, com un vi d'anys amb un regust absent».

Villangómez, vaig pensant, tenia quelcom de hieràtic, com si tot just s'acabés de descarregar d'un feixuc arnès de cavaller. Una reserva natural que era més que discreció s'alçava al seu vol, sempre atent al silenci, el deixonda una mica l'aire solitari i et feia sentir que si cercava companyia era a voluntat. No era, tot plegat, gaire lluny del desengany i no crec que això s'hagi de posar massa fàcilment als peus de la seva condició illenca. Val més recordar potser que cada home és una illa, i així, quan la seva correspondència repeteix secament que no ha escrit més en vers i que ja no corregirà més la seva poesia dels tres volums de l'*Obra completa*, no en dóna cap raó —o jo no l'he trobat— i ens fa callar amb la seva incessant dedicació a les veus d'altri, comparable a la del seu admirat i admirador Marià Manent. El mestratge de la poesia pròpia s'esmerça, fecund, en l'adopció meditada de fills d'altres cultures, però com un Rimbaud madur i docent, ens deixa orfes amb el seu silenci, a mig camí de la vida. El sonet titulat «Tot el que no diré» comença així: «Però els llavis del vers són també muts», i més avall afegeix: «El món, dins el sonet, hi té unes

mides i els moments hi són falsos, cecs o eixuts.» Però després d'expressar el seu desencís —«S'ha esbravat el meu somni entre el paper»—, fa un conjur que el compromet amb la poesia, en els versos del segon tercet, resolutiu com és de llei que sigui: «Tanta d'absència, avui, busqui recer, per sempre, al vers. Tot el que no diré, tot el que no he dit, vull conduir-hi.»

Els sonets foren escrits, segons l'autor (pròleg), entre gener del 1951 i juliol del 1952. Hi hagué, doncs, prou premeditació. Posteriorment a la darrera data ens diu que n'hi ajuntà tres més i encara dos més, després, però, de llevar-ne un parell. El poeta no parava de vetllar la seva obra i de fer-la anar dreta com un mestre sever amb els seus deixebles. Sense entretenir-m'hi gaire, perquè no hauria de fer-ho *hic et nunc* —perdoneu pel caient de mestretites—, en un sonet, per exemple, el sonet «L'increat», de títol enigmàtic, hi ha quatre retocs a la versió definitiva (*Obres completes: Poesia/2*) sobre el text de la primera edició, i així podríem seguir amb tot el llibre. Em vaig fixar en aquest sonet perquè en aquella edició del 1956 hi apareixia dedicat el meu nom. Ara no podria dir per què, i ell tampoc no en dóna raó quan fa llista de les dedicatòries a *Parlar i escriure* (p. 20). De tota manera és un poema entre líric i metafísic. Potser d'alguna manera em va associar a aquesta mena de cabòries, o qui sap si em va veure com a «ombra expectant» de l'aire del temps, fa cinquanta anys, que tanmateix el feia acabar el sonet amb aquesta veu: «Molt en-dins. Estranyats, ens redrecem.»

Crec que sí que ho fèiem, de redreçar-nos. Molts anys després, quan vam portar les itinerants Festes Populars de Cultura Pompeu Fabra a Eivissa, gràcies a l'Institut d'Estudis Eivissencs, immediatament després del XVI Curs Eivissenc de Cultura, l'homenatge que des de totes dues iniciatives es dedicà a Marià Villangómez i Llobet es va iniciar amb dues representacions del seu monòleg «Se suspèn la funció», escrit, o adaptat, un any després de la publicació de *Sonets de Balansat*. Allà, la funció, que durà del 27 d'octubre al 4 de novembre del 1990, tot just començava. Però el títol era de fet premonitori respecte de la poesia, cada vegada més reconeguda, del poeta, en l'exercici de la qual havia de cessar sobtadament massa d'hora.

Però l'obra és aquí i ja és molt de tenir-la. Miquel Ferrà, a la preciosa primera edició de *Terra i somni*, a «Les Illes d'Or» (1948), a cura d'un Francesc de B. Moll encara jovenàs, es referia a la llengua en aquests termes inequívocs, tot i l'època revessa en què aleshores érem (no sé si gaire diferent en alguns aspectes de l'actual): «D'altres cantors ben sensitius ha tingut Eivissa, però l'agradós dialecte insular o en llenguatge no eivissenc: Marià Villangómez, autor d'aquestes poesies, es vesteix en roba filada a casa nostra, però tallada a la capital. El seu llenguatge noble i correctíssim», afegia, «d'una plena normalitat ciutadana, pregona clarament la unitat lingüística.» Villangómez provà que feia aquesta funció essencial a consciència i ho exposà a bastament en escrits, entrevistes i algun parlament, com en rebre el Premi d'Honor de les Lletres

Catalanes d'Òmnium Cultural. Però també ho diu al sonet «Als poetes catalans amics», que portà en l'acte que esmento, on uns quants poetes s'ajuntaven: «El mot illenc duu salaborr marina», adverteix, però també «el goig amb rels d'esforç i de dolor».

Sonets de Balansat sembla que ens vulgui fer pensar que el sonet tingui la funció de dir en poesia allò que no es pot dir d'una manera tan lingüísticament cruel amb prosa. Això foren per a Shakespeare els seus «Sonets». Carles Riba havia presentat en aquell mateix certamen de Cantonigròs, quatre anys abans, el recull inèdit *Vint sonets*, que, ampliat, passaria a anomenar-se *Salvatge cor*, i J. V. Foix, també allí present, havia reunit a *Sol, i de dol* sonets escrits des del 1913, any de naixement del nostre poeta, el qual amb *Sonets de Balansat* s'endua, em sembla, del més exigent tribunal acadèmic sonetístic un ben merescut *cum laude*.

JOAN TRIADÚ
Membre de la Secció de Filosofia i Ciències Socials
de l'Institut d'Estudis Catalans

Sobre *El cop a la terra**

Jo no evocaré la figura de Marià Villangómez, sinó que parlaré d'un llibre que, per a mi, és, amb els *Sonets de Balansat*, un dels seus grans llibres, i parlaré de la creu o de la part obscura del que ha evocat abans Joan Vilà-Valentí i també del que ha evocat, parlant dels *Sonets de Balansat*, Joan Triadú. Parlaré d'*El cop a la terra*, datat el 1956, el mateix any que van sortir els *Sonets de Balansat*, però no publicat fins al cap de sis anys dins un clima literari molt determinat, que, en certs aspectes, va condicionar la seva lectura. Prova: el pròleg compost per Josep M. Llompart per a la primera edició.

En conjunt, *El cop a la terra* constitueix una ruptura, com remarca Llompart i com ha estat repetit posteriorment, fins i tot constitueix un cas únic dins la producció de Villangómez, però també és un llibre que té moltes arrels en l'obra anterior i que, a la vegada, va tenir moltes conseqüències en la posterior. Unes arrels i unes conseqüències que caldria resseguir i que jo no resseguiré. De fet, és una reflexió perfectament encadenada sobre una Eivissa concreta: l'Eivissa de la terra i no l'Eivissa de la mar. En el primer poema, titulat «La poesia», Villangómez exposa quins són els seus objectius. «Aquesta vida, aquesta lluita, aquesta mort, / transformades en ritmes transparents de bellesa, / de puresa», es converteixen en poesia i, més, en una poesia inicialment idíl·lica, o pastoril, però hi ha, entre els qui formen part d'aquesta terra i els poetes que la canten, un vertader abisme. Diu: «Cadascú va a la feina / que li pertoca, humil, i amb els seus instruments / cadascú: els artistes amb sons, línies, mots / d'una precisió difícil, d'una màgica / vibració —i els pagesos

* Transcripció resumida de l'exposició oral.

amb relles, / amb aixades i falçs, no pintades, no líriques, / empeses, des del fons de tot el seu esforç, / devers la terra dura, exigent i real, / la terra que ells no veuen amb ulls que transfiguren.» Amb altres paraules: hi ha dos discursos, el discurs real —el discurs de la terra, el discurs del camperol— i el discurs del poeta, un discurs, aquest, que tendeix a idealitzar la terra i que ho fa en dos sentits: «Hom somia, en l'aurora daurada, / els paradisos, els segles d'or que mai no coneguéreu», és a dir, els paradisos «virgilians». I continua: «no sabeu res de faules clàssiques, ni us importa; / res de poemes cultes ni d'amorosos Títirs. / Això, què us donaria?». Ara: «tampoc no sabeu / de lírics afalacs, de socials poemes, / de qüestions que entre ells manegen els poetes». I estableix les distàncies: ell s'acosta a la terra «amb emoció nova», «més a prop, tal vegada, / dels apòcrifs pastors deliciosos / que d'una preocupada lírica social / —però ignorem, al cor, l'últim racó». És a dir: tots dos, tant els qui fan poesia bucòlica, com els qui fan poesia social, no donen la veritable realitat de la terra. Aleshores, quina és aquesta realitat que ell convertirà en el centre dels seus versos? Aquesta realitat és el mer fet d'existir. «Contemplaré, diré, per terres sempre vistes, / tothora amb mi des del començament, / els homes que hi recullen una ciència antiga / —aquesta vida, aquesta lluita, aquesta mort—, / car són, gosaré dir-ho, jo mateix o el meu somni.» I afegeix:

Una bellesa —com us ho diria?—
d'existència unida a la més vella terra,
d'humanitat que resta més a prop dels orígens,
de poble meu amb un fresseig d'aurora.

En el poema que clou el recull, titulat «L'arribada», insisteix en el que és el rerefons del contemplador poètic de la geografia que coincideix amb un geògraf que es pregunta i pregunta, i també del que converteix aquest paisatge o aquesta terra en un motiu de reflexió sociològica. Parla del paisatge, de la perennitat del paisatge. Parla de l'olivera i dels garrofers i dels pins i es pregunta: i l'home? Diu: «L'home? L'endevineu per l'església, les cases», pel paisatge, perquè l'home forma part del paisatge, és paisatge. «No són per a aquest home, aquests indrets, paisatge, / sinó terra costosa i útil, un món proper; / i l'esgardeu i gairebé el paisatge és ell, / peça amb lents moviments d'un quadre somniós.» A aquest home que existeix i que forma part del paisatge, li poden mancar béns: «I si us manquen tants béns, us sabeu, com tothom, / desheretats per sempre d'una estranya fortuna. / Això pot dir-vos ara un vers humil. La resta, / l'explanaran, solemnes, molt experts sociòlegs.» I afegeix:

Però el crit de la terra als seus solcs us rebat,
i una vella cultura, perfecta en els seus límits,
té respostes precises per a justes preguntes,
i ara i adés s'estén una illusió nova,

i una festa es fa lloc, senzilla, entre exigències,
i un posat ferm menysprea angoixes importunes,
i, elemental, la vida té un gust immediat.

Aquest començament i aquest final exposen amb tota claredat quin és el món dins del qual es mou. La reflexió sobre la terra i sobre la gent que la sofreix, que la viu, que la treballa, s'inaugura amb una evocació de la vellesa i sobretot de la solitud que comporta la vellesa, i, per tant, amb una mena de confusió —i dic «confusió» amb tota la intenció— entre el *jo* poètic i el *jo* real, entre el *jo* que presideix els poemes i el *jo* que els produeix. S'inaugura amb una reflexió sobre ell mateix, sobre ell mateix marcat per la vellesa i sobre ell mateix marcat per la solitud. Diu: «Mireu la soledat o aquest vell, / mireu com aneu envellint-vos. / És un pou cada vegada més profund, / cada vegada és més petita la boca de claror: / al fons hi habita un cor de soledat. / Què n'he de fer, d'aquest cor meu que s'apaga?» Només queda el record: «Adéu, me'n vaig, us cercaré pel record». A partir d'aquí construeix una elegia sobre el seu món, un món que es va escolant, perquè ell mateix es va escolant. Així, el món que descriu, és a dir, el món de records, que va comptabilitzant al llarg dels poemes, gira al voltant d'uns fets o d'unes idees més o menys puntuals. En primer lloc, la consciència mil·lenària: ell és el resultat de molts segles, però és també un simple anunci del futur, al capdavall, una anella en la cadena infinita del temps. Per això, immediatament després del poema sobre la vellesa, evoca la història, una història mil·lenària de déus, de pedres amagades sota la terra i de guerres. Dins l'herència que aquest *jo*, meitat *jo* poètic, meitat *jo* real, assumeix hi ha la llengua, un dels seus components centrals, amb la terra i els costums. «La paraula», diu ell. «Una herència imprecisa passava de les mans, / de la ment, de la llengua del pare a les dels fills. / Amb la terra rebien uns costums i una parla», «aquesta parla pròpia per la qual eren ells, / no uns altres; una parla / de terrassans, de mariners, / que conformava el seu pensar, / no estranya als puigs, als camps, / a l'ona repetida que els cenyia, / a l'aire més subtil, més íntim que alenaven.» I quan va desgranant el que suposa aquesta llengua, no sols evoca els sentiments i les emocions, sinó que, a més, evoca les rondalles i les cançons, és a dir, tot el que forma part de l'essència de la llengua. O de la paraula. Dins l'herència, hi figura també el treball. Aquest *jo* vell, que parla de la terra —de l'«altra» terra: de la no poètica—, va lligant, dins aquest món d'evocació, records i observacions. Fa retrats, mai individualitzats, sempre genèrics, és a dir, típics. Transcriu monòlegs d'alguns dels personatges, i explica històries. I, així, pels versos del llibre transiten pagesos, carreters, saliners, ferrers. Dedicava tot un capítol a les dones. Un capítol que en si mateix és un mosaic. Mentre que els saliners i els carreters són sempre genèrics, sense un nom específic, les dones que apareixen amb els seus problemes, relacionats òbviament amb la feina i la maternitat, són dones amb

nom, però sense cognom que les identifiqui, i conformen una mena de teixit, que permetria al sociòleg invocat en el darrer poema d'explicar la situació de la dona. No de la dona poètica, sinó de la dona real. De carn i ossos. I no sols explica oficis, per dir-ho així, és a dir, el treball traduït en un ofici; no sols parla de la dona com a companya de l'ofici, sinó que conta autèntics drames rurals, que, malgrat les diferències de temps i de sentit, podrien fer pensar, ni que fos vagament, en Giovanni Verga. O Víctor Català. Per exemple: n'hi ha un sobre un homicidi. No queda clar, dins la complexitat de la qual parlava Joan Triadú, si és un homicida concret, vull dir, un que mata l'altre per odi (que és el que sembla) o si és un homicida genèric en el sentit que un món clos porta fatalment a l'odi i a la mort. N'hi ha un altre sobre el suïcidi d'un foll, devorat per un sentiment de culpa. O sobre una possible violació nocturna, no sé si real o imaginada. «Serà la gargamella calenta de la nit / la que violi un somni de donzella.» Ara: no solament explica els oficis o conta drames rurals, sinó que parla també dels motors que mouen els qui viuen en aquesta terra. Per exemple: l'amor, la pluja i la lluna, a la qual al·ludia Joan Vilà-Valentí. Una lluna que es contraposa al sol i que, de fet, és la que governa: «El sol, amb el seu esclat, duu la vida a la terra; / però la lluna governa els subtils moviments ocults.» Hi ha un joc entre sol i lluna: un porta la vida i l'altra la dirigeix, anava a dir, ocultament.

A partir del poema divuit, Villangómez reprèn de forma explícita l'elegia pel temps que s'escola i per la mort, l'elegia que hem vist apuntar en el poema dos, el de la vellesa, i que havia estat interrompuda pel joc dels records. Ho fa en un poema dedicat als molins que desapareixen. O han desaparegut. «El vent ens diu que aquell temps ja ha passat.» El temps dels molins. El temps, per tant, de la joventut. I afegeix melangiosament: «però el vostre cos eixalat ens testimonia / que no és gaire llunyà aquell món perfecte, / al qual daven una música patriarcal / les vostres ales alegres. / Perfecte temps rodó / que semblava fora del temps, / i que un dia cruixí i s'esberlà: / i ens trobarem que anàvem no sabíem a on, / mes no ignorant que el temps continuava». Amb altres paraules: el temps perfecte del passat que un dia s'esberla i ens deixa sense saber on anem. I acaba el poema: «Tot saludant aquests temps nous, / entonem al molí una somniosa elegia, / entremig del vent net, bell i desenfeinat.» Aleshores l'home s'ha convertit ja en un sac de records: «Molt lluny, a l'altra banda d'aquest mar, / del mar, enterraran aquests records que sóc encara.» És a dir: un home carregat de records, per això és vell i per això se sent sol, com diu en un dels poemes citats. I se sent camí de la mort.

JOAQUIM MOLAS
Membre de la Secció Històrico-Arqueològica
de l'Institut d'Estudis Catalans

L'aportació de Marià Villangómez a la llengua catalana

Tot gran escriptor, pel mateix fet de ser-ho, realitza amb la seva obra una valuosa aportació a la llengua literària que ha adoptat com a vehicle expressiu. La contribució més creativa que fa a la seva llengua —i segurament la més útil— és aquesta especial capacitat de forjar una veu específica i comunicativament eficaç, un estil personal i carregat de força expressiva, a partir dels clàssics de la pròpia tradició, del llenguatge viu que batega al seu costat i dels paral·lels que representen els millors escriptors de la literatura universal.

Aquest és també el cas de Marià Villangómez: un estudi de la seva llengua literària —del procés evolutiu que va seguir, des dels primers llibres fins a la revisió definitiva de la seva obra, i de les variacions que presenta segons els gèneres i els destinataris— ens donaria la dimensió exacta, sens dubte extraordinària, del cabal que ha incorporat als recursos expressius de la llengua catalana. I això tant en la perspectiva d'Eivissa o de les Balears, com en la més general, en una visió que abracci el conjunt de les terres i les èpoques en què s'ha estès la nostra llengua.

La primera cosa que podem afirmar respecte a la relació de Marià Villangómez amb el català és que va tenir molt aviat una plena consciència de la seva responsabilitat personal i literària amb l'ús de la llengua, i que era precisament aquest compromís amb la cerca constant de la plenitud expressiva el que guiava la seva voluntat d'enriquir i d'enaltir la llengua comuna. Ell mateix ho expressa bellament en un dels *Sonets de Balansat*, el que es titula «Als poetes catalans amics», quan es refereix a l'obra dels escriptors illencs pensant en «el destí d'una llengua amb llast i a vela» que «anhela retornar al mateix port», i afegeix:

El mot illenc duu salaborr marina,
soledat, llum de feixes en saó,
aires on el pi vola amb la savina,

el goig amb rels d'esforç i de dolor.
Veureu un batec d'ales de gavina
i brins novells de l'íntima llavor.

Òbviament, no he pogut tenir l'experiència de receptor de l'obra de Villangómez des de les terres continentals, però crec que deu ser ben semblant al que descriu aquesta imatge poètica: un català ben proper i altament elaborat, però alhora acompanyat d'un lleu regust salat, com d'una brisa marina.

Del que sí que puc donar testimoni directe és de la importància que ha tingut per als escriptors d'Eivissa i Formentera el riquíssim llenguatge literari —familiar i universal, casolà o sublim, segons els casos— que va saber construir, amb molt pocs precedents locals, Marià Villangómez. M'atreviria a dir que, de tan útil que ens és el seu exemple, no arribem a ser plenament conscients de la quantitat de vacil·lacions i de marrades que ens estalviem seguint el rumb que ell ens va marcar.

Aquest era el primer punt que havíem de destacar de la seva tasca específicament lingüística. Però cal tenir en compte que la llengua també és el tema central d'alguns dels grans poemes de Marià Villangómez. No gaires, però tots d'una eficàcia poètica molt especial, que demostra la viva experiència de la qual van néixer. Permeteu-me que n'esmenti almenys alguns, amb un breu comentari.

Un dels més sensacionals és el que es titula «La paraula», del llibre *El cop a la terra*. Els mots hi són presentats com «Una herència imprecisa» que passa «de les mans, de la ment, de la llengua del pare a les dels fills», igual que la terra i els costums. Una herència identificadora:

Aquesta parla pròpia per la qual eren ells,
no uns altres [...]
Una mena de buf, una mena de flama,
que ens abraça per dins i canta o illumina
part de fora; una veu, un crit per on nosaltres
ens coneixem —talment l'íntima flama
que abans de morir passa d'una teia
a una altra teia nova.

Aquesta és la tremenda responsabilitat que se'ns encomana als que hem rebut de Marià Villangómez la teia lluminosa de la seva veu.

Un altre dels seus grans poemes dedicats a la llengua és «Contrada a cops de mot», del llibre *Declarat amb el vent*. Aquí és la càrrega simbòlica dels topònims el que atreu l'atenció del poeta, que veu en els noms de lloc la indestruïble unió de llengua i terra:

Peralta, Morna, llengua i terra unides.
D'on arriben els noms, com es carreguen
pel llarg camí d'un cordial ressò,
per què viuen d'amor al lloc que abracen?

I és encara en un altre poema del mateix llibre, titulat «Indret de Catalunya», on llegim la més abrandada adhesió de Villangómez a la llengua comuna, tal com ell la veu des d'Eivissa:

Abraço, abraçaré el contorn exacte
que situa una illa dins l'amor,
però no renuncio —massa amples són els braços—
a tot aquest paisatge esdevingut paraules,
i el faig i el roure estimaré amb els pins
i els vostres mots que el meu tresor eixamplaran,
tots ells forjats amb la mateixa flama.
Ens entendrem amb llengua que serà feix d'espigues,
i dins la nostra veu es gronxarà la pàtria.

No ens ha d'estranyar, després de sentir aquests exemples extrets de la seva poesia, que tota la vida de Marià Villangómez hagués estat inspirada per una clara voluntat de difondre, defensar i enaltir la llengua catalana, especialment en els moments més crítics i decisius.

Així, durant els anys setanta, quan Eivissa i Formentera van viure un agitat procés de reafirmació de la seva catalanitat lingüística i cultural, Marià Villangómez va saber intervenir discretament i amb fermesa en les polèmiques que suscitava a la premsa local aquest redescobriments de la pròpia identitat. En bastants dels seus articles —recollits més tard en el llibre *Alguns escrits sobre les Pitiüses*— es va ocupar d'explicar, amb detall i sentit didàctic, com podia ser una llengua literària per als eivissencs i formenterers: «una llengua», diu en un d'aquests textos, «que vol enriquir-se amb aportacions de tots els països de llengua catalana, però no renunciar a formes pròpies que són ben legítimes i li donen certs trets característics». I en un altre lloc afegeix: «Considerem com a nostre, estenent l'entranyable eivissenc, que és una de les formes en què es manifesta, tot el català en la seua amplitud i riquesa.»

Enfront dels afanys dialectalitzants, que aleshores com encara avui esgrimien amb hipocresia els partidaris de l'abandonament del català com a llengua d'ús públic i vehicle de cultura, Marià Villangómez va mantenir, amb argumentació serena i contundent, la utilitat i la necessitat de la llengua comuna, en la qual l'article literari —des dels mateixos textos eivissencs del segle XIII i en multitud d'expressions de la llengua viva— sempre havia estat present.

Aquesta tasca cívica de recuperació lingüística no sols es va reflectir en els articles periodístics divulgatius de Marià Villangómez, sinó que va donar lloc

a interessants estudis seus sobre les característiques del català d'Eivissa i Formentera i, més concretament, sobre les diferències entre el parlar de Vila —la ciutat d'Eivissa— i el del camp: la manifestació lingüística d'un antic dualisme molt arrelat en la societat pitiüsa i que ha estudiat des d'altres angles el nostre col·lega Joan Vilà-Valentí.¹

Hi ha, per tant, encara que menys conegut, un Villangómez lingüista, que a més d'aquests estudis, seguint les petjades de Francesc de Borja Moll —de qui enguany celebrem el centenari—, va plasmar en forma de llibre les lliçons de llengua catalana que havia impartit durant molts anys de manera desinteressada a la seu de l'Institut d'Estudis Eivissencs. Es tracta del seu *Curs d'iniciació a la llengua*,² que matisa i complementa amb moltes observacions pròpies el model de llengua literària proposat per Moll per al conjunt de les Balears, i que va acompanyat d'una interessant selecció de textos, primordialment d'autors pitiüsos.

Em vaig ocupar amb un cert deteniment d'aquesta aportació específicament lingüística de Marià Villangómez en les darreres jornades de la Secció Filològica a les Balears,³ una ocasió sens dubte més propícia que la d'avui per a donar-ne raó detallada. Però calia almenys deixar-ne constància, a fi de completar i cloure degudament aquest breu record, amb la merescuda gratitud envers un dels més qualificats membres corresponents de la Secció Filològica, per l'enorme, variada i exigent aportació que va fer al cabal de la nostra llengua catalana.

Amb el conjunt de la seva obra literària, amb els poemes dedicats a la llengua, amb la seva actitud cívica i amb la seva producció específicament lingüística, Marià Villangómez va saber eixamplar i enfortir el nostre tresor idiomàtic, el dels illencs i el de tots els catalans. És lògic, per tant, que amb clara consciència d'aquest llegat insigne, recordant uns i altres les seves paraules, a banda i banda del nostre mar, declarem de nou i per sempre més que

Ens entendrem amb llengua que serà feix d'espigues,
i dins la nostra veu es gronxarà la pàtria.

ISIDOR MARI
Membre de la Secció Filològica
de l'Institut d'Estudis Catalans

1. «Ciudad y Campo en la Isla de Ibiza», *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca*, núm. 639 (abril-juny de 1963), p. 94-101.

2. Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 1972 (1a edició), 1978 (2a edició).

3. Moll, *Villangómez i el model de llengua literària a les Pitiüses*, en premsa.

Les traduccions de Marià Villangómez mereixerien un estudi aprofundit i no una simple aproximació impressionista com aquesta. No conec prou les traduccions ni la totalitat de l'obra de Villangómez. He volgut, però, respondre a la invitació a participar en aquest acte, com a reconeixement d'una tasca que complementa i sovint il·lumina la producció més personal d'un poeta important, que coneixia molts altres poetes importants i que, per a acabar de fer-se'ls seus, els havia de rellegir, se'ls havia de recrear, amb les paraules de la llengua pròpia.

Els seus interessos literaris eren variats. Les traduccions, tant dels anomenats poetes metafísics anglesos com de poetes romàntics, dels simbolistes francesos o d'altres poetes d'èpoques diferents, ocupen un lloc molt notable en la producció literària de Marià Villangómez. Periòdicament va treure'n reculls, publicats a Eivissa, a Mallorca o a Barcelona: *De Baudelaire a Supervielle* (1958), *Versions de poesia moderna* (1971), *Recull de versions poètiques* (1974), *Noves versions de poesia anglesa i francesa* (1977), *Darreres versions i altres poemes de Jules Laforgue* (1979), *Trenta-quatre poemes*, de W. B. Yeats (1983). L'edició de les obres completes per Editorial Columna hi va incloure les traduccions (*Obres completes: Versions de poesia*, 1991). Les seves versions han estat, doncs, publicades en forma de llibre i reproduïdes en diverses antologies poètiques. Repasso les antologies de poesia anglesa i francesa d'Edicions 62 («MOLU» i «MOLU. Segle XX») i veig que Villangómez ha estat un traductor que els antòlegs han tingut en compte. Hi trobo, entre els francesos, poemes de Joachim du Bellay, Ronsard, Chénier, Nerval, Rimbaud, Laforgue, Mallarmé i Supervielle, i, entre els anglesos, poemes de Donne, Marvell, Wordsworth, Coleridge, Shelley, Keats, Hardy, Arlington Robinson, Yeats, Joyce, Robinson Jeffers, Auden i Dylan Thomas. Si no m'he descomptat, re-

cullen un conjunt de quaranta-set poesies traduïdes per Villangómez, trenta-una de les quals ho són de l'anglès. Algunes d'aquestes, les que puc comparar amb l'original, em serviran per a caracteritzar, ni que sigui d'una manera molt simplificada i provisional, l'enfocament traductor de Marià Villangómez.

La lectura d'autors tan diferents li devia fer descobrir interessos i afinitats que l'impulsaven a traduir-ne alguns poemes. Villangómez em fa pensar en unes reflexions de Joan Sales a les *Cartes a Màrius Torres*: «¡Quin goig de llegir en català coses que fins ara només trobàvem en altres llengües —en Blake, en Poe, en Baudelaire! Si et digués la poca gràcia que em fan en el fons les llengües estrangeres; recordo com si fos ara com em vaig sentir esgarriat, de petit, igual que en una “selva obscura” el primer dia de col·legi sentint per primera vegada parlar en castellà. L'aprenentatge del castellà em va costar llàgrimes; em semblaven tan absurdes aquelles paraules aplicades a coses de les quals jo sabia perfectament el nom de debò! I si t'haig de ser franc, en el fons del fons tota llengua no-catalana continua semblant-me absurda; els noms de les coses, els de debò, els únics, només poden ser els catalans.» No és que Villangómez (i el mateix es deu poder dir de Sales) no fos sensible a la força poètica de la llengua original. Però el Villangómez poeta també té la necessitat de sentir els poemes en català, de primer simplement per a assegurar-se que els ha entès bé, i en una etapa posterior, els recrea amb diversos graus d'elaboració segons l'afinitat amb l'autor o la composició que aborda. De vegades una traducció provisional o més literal pot ser modificada en reelaboracions posteriors.

Tinc la impressió —a partir de la brevíssima mostra de poemes examinats— que Villangómez fa una traducció més lliure o s'ajusta menys a la mètrica o a la rima en alguns casos i que s'hi acosta més com més s'identifica amb el poema i sobretot amb la forma original. No és gens estrany que l'autor dels *Sonets de Balansat* es trobi especialment còmode amb el sonet, on aconseguix un paralelisme molt sovint absolut. La seva traducció de disset sonets de Shakespeare s'arreglera en la tradició de la fidelitat a la mètrica i la rima de l'original, al costat de Morera i Galícia, Monturiol i Vergés, com assenyalava en un article recent Melcion Mateu. Em limitaré a il·lustrar, molt esquemàticament, la doble orientació de Villangómez. Mirem la seva traducció d'*Ecce puer* de James Joyce, al costat de l'original:

Of the dark past
A child is born
With joy and grief
My heart is torn.

Del passat fosc
ha nascut un infant
amb goig i pena
tinc el cor destrossat.

Calm in his cradle
The living lies.
May love and mercy
Unclose his eyes!

Tranquilla, l'existència
al bres troba descans.
Que pietat i amor
Li descloguin l'esguard.

Young life is breathed
On the glass
The world that was not
Comes to pass.

La jove vida alena
sobre el cristall;
el món que no existia
arriba per passar.

A child is sleeping:
An old man gone.
O, father forsaken,
Forgive your son!

Un infant dorm:
Un vell ja se n'ha anat.
Oh pare oblidat, vulgues
el teu fill perdonar.

Els versos de quatre síl·labes de Joyce (amb les úniques excepcions dels trisíl·labs del segon i quart vers de la tercera estrofa) s'expandeixen fins a sis síl·labes en la majoria dels versos de Villangómez, tret de quatre, i la rima dels versos parells es resol amb una vaga assonància. James Joyce va escriure aquest poema quan va néixer el seu nét Stephen, el febrer del 1932. El pare de Joyce havia mort el desembre del 1931. Per això el poeta té el cor escindit entre la joia pel naixement del nét i la pena per la mort del pare. Un pare que li ha de perdonar l'oblit en què Joyce l'ha tingut durant molts anys. La traducció és independent de la circumstància, com ho és el valor que pugui tenir el poema original, i en recull el sentit general. Però diria que el contacte amb Joyce és episòdic comparat amb el que mostra amb altres poetes. Aturem-nos, per exemple, en la traducció d'un poema sacre de John Donne:

Death be not proud, though some have called thee
Mighty and dreadful, for, thou art not soe
For, those, whom thou think'st, thou dost overthrow
Die not, poore death, nor yet canst thou kill mee.

No t'altivis sentint-te anomenar
poderosa i temible, Mort: no ho ets.
Car aquells que tu creus per tu desfets,
no moren, pobra mort, ni em pots matar.

From rest and sleepe, which but thy pictures bee,
Much pleasure, then from thee much more must flow,
And soonest our best men with thee do goe,
Rest of their bones, and soules deliverie.

Del son, només el teu retrat fingit,
molt goig en ve; de tu, encara més segur.
I més prest els millors se'n van amb tu,
descans de l'os i vol de l'esperit.

Thou art slave to Fate, Chance, kings, and desperate men,
And dost with poyson, warre, and sicknesse dwell,
And poppie, or charmes can make us sleepe as well,

Serva d'atzars, fets, reis, desesperats,
amb malalties vius, guerra i verí.
Herbes i encants ens poden fer dormir

And better than thy stroake; why swell'st thou then?
One short sleepe past, we wake eternally,
And death shall be no more; death, thou shall die.

més que els teus cops. Per què, doncs,
Un son breu, despertem a eterna sort
i la Mort ja no hi és. Moriràs, Mort.

Veiem clarament que aquí ha reproduït el sonet a l'anglesa (tres quartets seguits d'un apariat), els versos de deu síl·labes de rimes encreuades i la concisió sentenciosa de l'original, amb pols segur.

A la traducció d'*A lecture upon the shadow*, també de Donne, desapareix la rima dels apariats anglesos, allarga el vers i el fa més lliure:

Stand still and I will read to thee me,
A Lecture, Love, in love's philosophy...

Atura't una mica, que una lliçó, amor
sobre filosofia d'amor et vull llegir...

L'aproximació a l'original és parcial en alguns casos. Conserva el ritme a *Oda al vent de ponent*, i la rima a *Massa sovint profana un mot, la gent*, totes dues de Shelley. Més completa és en altres poemes com a *Bermudas* de Marvell. Però és en el sonet, com hem vist en l'exemple, on Villangómez reproduïx més exactament la forma de l'original, sovint amb la llicència, freqüent en les traduccions catalanes —i més en les castellanes—, de convertir el decasíl·lab en alexandrí, com en la traducció d'un sonet de Wordsworth, o en un altre de Keats, *Bright star*. Sense que calgui acudir a l'original, l'inici d'aquest sonet ens pot servir per a veure visions traductores diferents. Diu Villangómez:

Brillant estel! Com tu, qui pogués ser immutable!
No que vulgui espitllar, suspès damunt la nit,
sol, i observar amb ulls fixos —així com l'incansable,
desvetllat, eremita de l'espai infinit—
les aigües que caminen com practicant un rite
d'ablució a la terra de ribatges humans...

L'enfocament traductor de Marià Manent és tot un altre:

Com tu jo fos constant, estrella clara!
No un brillar solitari de la nit
i vigilant, obertes per sempre les parpelles
—talment de la Natura l'eremita sense son i pacient—,
com fan tasca de clergues les aigües movedisses
tornant pura la terra als ribatges humans...

No cal dir que hi pot haver orientacions diferents. No es tracta aquí de jutjar-ne els criteris. Hi ha traductors que assagen variacions formals en l'expressió de la mateixa idea. Marià Manent, escrupolosament fidel al fons, fa sovint una aproximació amb els seus propis ritmes, que prescindeixen de la rima o d'altres elements formals de l'original. D'altres fan una lectura personal del poema, que reescriuen des de la sensibilitat i els recursos poètics propis; és així com Joan Ferraté es reclama autor de les *Poesies de Kavafis*. Són opcions defensables des de la coherència de cada traductor, des de diverses i legítimes justificacions teòriques. La varietat de composicions i d'autors que Villangómez tradueix el porten a variar-ne l'enfocament, en una gradació que depèn tant del valor del poema original com dels seus gustos. Hauríem d'estudiar-

ne més sistemàticament la datació, l'evolució i les fites aconseguides per a extreure'n conclusions teòriques sistematitzades. Però em sembla evident, com deia al començament, que el seu impuls lector, la necessitat de fer-se seu el text aliè, el porten a acostar-s'hi amb respecte i amb sensibilitat, i aconsegueix que el lector català també s'hi acosti des de la mirada de poeta de Marià Vi-llangómez. L'acte d'avui aspira simplement a agrair-li allò que ens ha donat.

JOAQUIM MALLAFRÈ
Membre de la Secció Filològica
de l'Institut d'Estudis Catalans

El paper fundacional de Marià Villangómez

Després de les paraules sàvies que m'han precedit, evidentment, poques coses noves podria afegir-hi jo. A més, algunes de les que havia pensat dir, d'alguna manera, les ha introduïdes ja Isidor Marí ara mateix. Però, així i tot, hi insistiré una miqueta més. Deixaré de banda l'obra literària en sentit estricte de Villangómez, en termes d'anàlisi o de valoració estètica, que ja ha estat prou ben feta abans, i voldria remarcar el fet, per dir-ho en una frase concreta, del paper fundacional de Marià Villangómez en l'àmbit territorial de l'illa d'Eivissa d'una literatura catalana de veritat, culta, moderna i actualitzada.

Per la idiosincràsia dels diferents territoris de llengua catalana, administrativament i políticament protagonistes d'un procés històric no unitari, amb especificitats ben remarcables, no podem pensar que quan la literatura catalana culta, escrita, es consolida en una part del territori, d'una manera automàtica i generalitzada succeeix exactament igual a la resta dels països de llengua catalana. Crec que una observació mínimament atenta del nostre procés històric ens du a veure que no és així. Al Principat de Catalunya, amb el moviment de la Renaixença, que es desenvolupa a la part central del segle XIX, amb els Jocs Florals, i, sobretot, amb la gran importància literària i de projecció social que assoliren Verdaguer, Guimerà i Oller, es va produir la consolidació d'una literatura catalana de qualitat a la segona meitat del segle XIX. I entre els dos segles, el Modernisme encara la va confirmar més, aquesta consolidació, perquè la va europeïtzar i la va enriquir amb moltes de les idees renovadores que acabarien, així mateix, enfortint socialment i, tot seguit, electoralment, el nacionalisme polític.

A Mallorca, el procés de consolidació d'una literatura culta va produir-se sobretot a la primèria del segle XX, gràcies a dues figures extraordinàries, lite-

ràriament parlant, que foren Miquel Costa i Llobera i Joan Alcover. A més, en paral·lel, Miquel dels S. Oliver, Gabriel Alomar i Antoni M. Alcover desenvoluparen i projectaren sobre la societat el seu ideari regionalista o nacionalista, amb la qual cosa definiren el marc més global dins el qual s'havia de situar la catalanitat literària. Igualment, l'activisme lingüístic d'Antoni M. Alcover, i també els seus treballs filològics sobre la llengua catalana, foren també molt decisius perquè la catalanitat lingüística i cultural fos acceptada i assumida per uns sectors socials cultes minoritaris però influents.

Fou, per tant, a l'inici del 1900 quan a Mallorca es consolidà una literatura catalana culta i moderna. I tan sols d'una literatura que tingués aquestes característiques se'n podia derivar la seva legitimació social, esdevenint una referència de prestigi, una referència que servia d'estímul a les noves generacions, a les quals era capaç d'engrescar per incorporar-se a una literatura escrita en la mateixa llengua que parlaven. Això durant el segle XIX havia succeït al Principat però no a Mallorca. A més, Costa i Alcover eren de casa bona, formaven part de les elits socials —un magistrat i un fill de terratinent que va arribar a la condició de canonge de la catedral—, per això la seva definitiva adopció del català com a llengua literària en exclusiva va tenir uns efectes de dignificació de la llengua catalana molt importants dins la societat del seu temps. I també, és clar, en la literatura que s'hi escrivia.

I tot això, quan succeeix a Eivissa? Jo crec que a Eivissa succeeix gràcies a Marià Villangómez, a partir dels anys cinquanta del segle XX —si volem, a les acaballes dels quaranta—, que és quan Villangómez comença a publicar els primers llibres. A banda de Villangómez, en el segle XIX tan sols hi havia hagut unes minúscules mostres d'esperit de Renaixença. Isidor Marí i Jean Serra n'han donat notícia a l'obra *La nostra pròpia veu*. Després hi va haver la figura d'Isidor Macabich, que per a Eivissa va ser una figura importantíssima, però que en realitat és un personatge que encara que escrigui i publiqui durant el segle XX fa una obra que correspon al segle XIX (dialectalisme, costumisme, etc.). I finalment arriba Marià Villangómez, que amb la seva obra dels anys quaranta i cinquanta consolida a l'illa d'Eivissa una literatura en català culta i moderna. D'aquesta manera legitima socialment la llengua catalana parlada com a llengua de cultura escrita. Qualsevol procés de normalització social d'una literatura requereix, d'una banda, creativitat, però també una bona receptivitat i un reconeixement públic de la societat respecte a la creativitat que es va produint. Jo crec que aquest és un gran mèrit de Marià Villangómez, i avui pot ser un moment oportú per recordar-lo amb veu ben alta, i completar així les visions que ja se n'han donat, insistint d'alguna manera en la línia que ja havia obert Isidor Marí.

D'altra banda, Villangómez, una mica com els grans pares fundadors d'una literatura, en aquest cas en l'àmbit específic de l'illa d'Eivissa, té una altra característica: en el context eivissenc, la literatura de Marià Villangómez, en si

mateixa, és una literatura completa, un poc —i, evidentment, no entengueu la comparació en termes absoluts— a semblança del que va fer Ramon Llull al segle XIII, i a l'inici del XIV, que en la seva globalitat, d'alguna manera, va fundar una literatura catalana en totes les seves variants possibles, de gènere i de temàtica, en el context medieval. Marià Villangómez va escriure poesia de gran qualitat, prosa poètica, teatre; va fer versions importantíssimes de poetes contemporanis; utilitzà la prosa de manera més funcional però amb una gran qualitat d'estil per tractar temes d'història, de literatura, d'art, d'arquitectura, de costums tradicionals... També elabora una gramàtica catalana específica per als eivissencs, per tal d'així fer més fàcil l'arrelament i l'acceptació social de la llengua catalana culta a les Pitiüses.

Marià Villangómez en aquests moments és una referència civil, d'autoritat, cultural i literària, que en bona mesura ha salvat —no sé si som excessivament dramàtic— l'expressió literària culta en català a Eivissa. No sé què hauria passat sense la figura de Villangómez a una illa on s'ha produït un procés d'aculturació tan brutal, gairebé de substitució demogràfica i lingüística, que en quèstio de quatre dècades ha passat de tenir una població de trenta-cinc mil habitants a noranta-cinc mil, a la qual, a partir dels anys seixanta, principis dels setanta, s'esfondra un món, que és el món de l'Eivissa rural, aleshores encara amb una cultura ètnica en plenitud, i en poquíssim temps és substituït per una societat governada pel turisme de masses, amb tots els impactes diversos que aquest tipus de turisme produeix sobre una societat culturalment fràgil, com ho era la de l'Eivissa de l'època franquista. No sé què hauria pogut passar sense l'existència de la figura de Marià Villangómez. Una cosa crec que és ben certa, i és que la situació de la literatura catalana a Eivissa no estaria en el millor moment de tota la seva història, cosa que està succeint des de finals del segle XX. Avui en dia hi ha una producció poètica important, una producció de narrativa i d'assaig relativament normalitzada, i tot això, ho repetesc, en un context sociolingüístic i demogràfic molt complex i molt difícil a causa d'aquesta arribada permanent de nova població, la qual es troba, a més a més, amb una societat que molt escassament ha articulat recursos polítics destinats a la seva integració, lingüística i sociocultural.

En definitiva, Marià Villangómez, amb la seva existència, amb la seva obra, que és en si mateixa una literatura completa, i amb el seu exemple, un model de referència exemplar que compta molt dins la societat eivissenca, ha estat decisiu. Fins al punt que alguns poemes o versos seus han adquirit el valor de símbols, versos amb una gran concentració de significat, amb una gran capacitat de suggeriment. Jo, que he tingut l'experiència de ser present els darrers vuit anys al Parlament de les Balears, he tingut l'oportunitat de sentirlos-hi en diverses ocasions. I també a l'illa d'Eivissa, encara amb més freqüència, en els àmbits de la cultura o l'educació. «Voler l'impossible ens cal, i no que mori el desig», dos versos que va escriure Villangómez als anys qua-

ranta, a hores d'ara ja són alguna cosa més que el petit fragment d'un poema. Són un clam que és entès com una aposta per un país —pitiús, balear, català—, ben nostre i ben normalitzat, la seva llengua i la seva cultura, la seva identitat. Ben igual que l'hemístiqui «Siau qui sou» del poema «Als joves» de Miquel Costa i Llobera, el qual va ser escrit amb la intenció de ser una incitació a tot el jovent de llengua catalana a ser lleial a la llengua i a la identitat del país. És ver, i això sempre acaba sent inevitable, que a Mallorca en ocasions el podem escoltar en boca d'alguns que enarboren el lema de Costa en defensa d'una mallorquinitat que suposadament és en perill a causa d'una catalanitat amb aspiracions devoradores. És trist que els grans creadors puguin ser objecte de manipulacions d'aquesta mena, nascudes o bé de la ignorància o bé de la mala fe. En qualsevol cas, Costa i Villangómez ens han aportat, a més d'una gran obra literària, missatges que ens cohesionen com a país, que ens estimulen a ser fidels a la llengua i la cultura que ens donen identitat, i a plantejar-nos els reptes del futur des de la solidesa d'un tronc ben arrelat i, a la vegada, amb el brancam obert a tots els nouvinguts que, entremig de les fulles, hi cerquen acollida i oportunitats.

DAMIÀ PONS I PONS
Conseller d'Educació i Cultura
del Govern de les Illes Balears

Unes brevíssimes paraules per tancar aquest acte, que han de ser fonamentalment d'agraïment. D'agraïment, en primer lloc, al conseller d'Educació i Cultura del Govern balear, no solament per la seva presència, sinó per les paraules que ha pronunciat en cloure aquest acte. I d'agraïment també, no cal dir-ho, a tots els membres de l'Institut, representants de tres seccions diferents de la nostra institució, que han volgut contribuir a evocar aquesta gran figura que va ser Villangómez, un personatge que, com s'ha posat avui en relleu, ha estat no solament admirable pel seu civisme, sinó per la seva contribució poètica, com a traductor, com a lingüista i, sobretot, com a conreador d'aquesta llengua comuna que ens agermana no solament amb les Illes sinó amb altres pobles des de fa tants segles i que espero que segueixi fent-ho durant molts segles més.

JOSEP LAPORTE
President de l'Institut d'Estudis Catalans

ISBN 978-84-7283-744-7

